שתי כתובות מפורסמות מתקופת המקרא

ניתוח והשוואה רעיונית*

חני בן־גד (ברוכים)

מבוא

בחפירות הארכיאולוגיות בארץ ישראל נמצאו כתובות חשובות מתקופת המקרא, אולם מספרן אינו גדול, במיוחד בהשוואה לריבוי הכתובות בארצות הסמוכות.[1] למיעוט הכתובות הועלו סיבות אחדות:

1. הכתיבה בוצעה על אבנים, שסדו אותן בסיד, כתובות כאלה נמחקות בנקל.
2. תפוצתה הרחבה של הספרות בישראל הובילה לכך שזיכרון המאורעות היה מועלה בכתב על ספר, יותר מאשר בכתובות.
3. המלחמות הרבות והחורבנות בארץ ישראל השמידו כתובות קדומות רבות.

להלן נדון בהסבר נוסף: עמים אחרים נהגו להנציח מלחמות, נצחונות, מפעלי בנייה וכו׳ בכתובות ראווה רבות, אפשר שנוהג זה לא רווח בישראל. ואם נכון הדבר, מדוע לא היה רווח? כרקע לדיון נשווה במאמרנו זה שתי כתובות, אחת מישראל ואחת מואבית. שתיהן מתקופת המלוכה, ושתיהן נמצאו בגבולות הארץ ובסמוך לה:

1. מצבת מישע — במואב, שבעבר הירדן המזרחי.
2. כתובת השילוח — ביהודה.

ננסה לעמוד בקצרה על המאפיינים של כתובות אלה — הלשון, הכתב, הרקע ההיסטורי, התוכן והזיקה לפרקי התנ״ך. הדיון ייגע בבירור ניגודים רעיוניים וחינוכיים מהותיים בין ההשקפות העולות משתי הכתובות, ובכך מתמצה תרומתו העיקרית של מאמרנו.

* מאמר זה מבוסס על עבודה סמינריונית לתואר ראשון בהדרכת ד״ר ישראל רחנסון. הוא גם טרח לקרוא את המאמר, להוסיף הערות לשיפור המאמר. על כך נתונה לו תודתי.

1 אנציקלופדיה מקראית ד, ״כתובות״, עמ׳ 380.

מצבת מישע

לשון, תוכן, השקפות

מצבת מישע ידועה כאחת התעודות האפיגראפיות החשובות ביותר מתקופת המקרא. זו מצבת זיכרון, שהציב מישע, מלך מואב בתקופת עומרי, לכבוד כמוש אלוהיו, על שעשה חסד עם מישע בדיבון.[2] המצבה עשויה אבן בזלת מסותתת. בין המילים שבה מסומנות נקודות. לעיתים באים קווים מאונכים, המציינים, בדרך כלל, סוף משפט.[3] הכתובת מפארת את מישע על ששחרר את מואב מלחץ ישראל, ניצח את אויביו, הרחיב את גבול מדינתו וביצע מפעלי בנייה. בכללותה, הכתובת ברורה, אך היה צורך להשלים כמה ביטויים. רוב החוקרים סבורים, ששפת הכתובת היא מואבית והכתב — כתב אלפבית עברי.[4] עובדה זו משותפת לכתובות אחרות מן המאה התשיעית לפני הספירה (מואביות, עמוניות, אדומיות). מסתבר, שבהיות המואבים תחת מרות ממלכות ישראל ויהודה, למדו מהן את הכתב, וכאשר השתלטו האשורים על האזור שלאורך דרך המלך, החלו חודרים יסודות ארמיים לכתב המואבי.[5]

אופייה הספרותי וסגנונה של המצבה מעידים כי היא שייכת לסוג כתובות הראווה המלכותיות, שנועדו לפאר את השליט על נצחונותיו ומפעלי הבנייה שלו. בסגנונה, דומה מצבת מישע לכתובות הראווה האשוריות הבאות לצורך התפארות, בולטת העמדת המלך במרכז ('אנוכי...'), ומורגש בהן העדר רציפות כרונולוגית.

במצבה יש מילים וביטויים, שמשמעותם אינה נהירה כל צורכה. ניתן לפרשם על פי המקרא ומקורות ארכיאולוגיים אחרים, המקבילים בתיארוכם לימי חקיקת המצבה. על פי החקוק במצבה, ביצר מישע שלושה אתרים בתוך דיבון: 'קרחה', 'חמת היערן' ו'חמת העפל'. מה הם אותם שלושה אתרים? למה שימשו? מדוע ראה מישע צורך לבצרם? חנן אשל[6] הציע הסבר מתוך השוואתם עם מילים וביטויים דומים בתנ"ך.

הצירוף הראשון ה'קרחה' נזכר ב"משא מואב"' שבפי ישעיהו וירמיהו. "עלה הבית ודיבן הבמות לבכי... בכל ראשיו קרחה... בחוצותיו חגרו שק..." (ישׂ' ט"ו, 2–3); "כי כל ראש קרחה וכל זקן גרעה..." (ירׂ' מ"ח, 37). ייתכן שהמילה "קרחה" שבקינות איננה מציינת תלישת שערות בלבד — "בכל ראשיו קרחה", אלא משמשת סמל לחוצות, לחלק המבוצר של העיר. אפשר שה"קרחה" היא במתו של כמוש, שאליה הוצמדה ככל הנראה — המצבה. לפי מזר[7] התיבה "קרחה" שאולה מן האכדית: kirhu, שמשמעה — מבצר עירוני ממלכתי, אקרופוליס.

רבים החלבטו בפירושו של הצירוף השני: ח(ו)מת היערן. אשל מזכיר דעות שונות, יש

2 אנציקלופדיה מקראית ד, "מישע — מצבת מישע", עמ' 927.
3 רביב, עמ' 9.
4 נווה, עמ' 78.
5 שם, עמ' 81–82.
6 אשל, עמ' 31–33.
7 אנציקלופדיה מקראית ד — "מישע", עמ' 923.

שקישרו ביטוי זה למילה "יער", בהשוואה לנזכר בקהלת: "עשיתי לי ברכות מים להשקות מהם יער צומח עצים" (קהלת ב', 6). אשל עצמו מציע להשוות את הביטוי "חמת היערן" לביטוי "בית היער" המופיע בישעיהו: "וחבט ביום ההוא אל נשק בית היער" (ישׂ' כ"ב, 8). שהוא אולי "בית יער הלבנון" מימי שלמה: "ויבן את בית יער הלבנון" (מל"א ז', 2). ייתכן שה'יערן' דומה בשימושו ל'בית יער הלבנון', שהוא, ככל הנראה, מקום אחסון לכלי נשק: "ושלוש מאות מגינים זהב... ויתנם המלך בית יער הלבנון..." (מל"א י', 17), ו'חמת היערן', אם כן, היא החומה שהקיפה את בית האוצר והנשק שנקרא "היערן".

הצירוף השלישי 'ח(ו)מת העפל' נזכר פעמיים בתנ"ך: "הוא (עוזיהו) בנה את שער בית ה' העליון ובחומת העפל בנה לרב" (דהי"ב כ"ז, 3). "מנגד המגדל הגדול היוצא ועד חומת העפל" (נח' ג', 27). פירוש המילה "עפל", אם־כן, הוא מגדל, מבצר,[8] ה'אקרופוליס' שבו נבנה, כנראה, ארמונו של מישע. אשל עורך הקבלה בין אתרים אלה למפעלי הבנייה של שלמה: 1. מקדש לה'. 2. בית יער הלבנון. 3. בית המלך. ומסתבר, שבנייה כזו הייתה נוהג ידוע בביצור ערים ובעיצובן כערי מלוכה וכמרכזים דתיים.

החוקרים השונים מצאו נקודות דמיון נוספות בין הסגנון של מצבת מישע לסגנון התנכ"י. הבולטת שבהם היא עובדת קיומם של מילים וביטויים רבים דומים בין השניים. לדוגמה: המשפט "וכי הראני בכל שונאי" (כתובת מישע) מזכיר את: "ה' לי בעזרי ואני אראה בשנאי" (תה' קי"ח, 7).[9] גם בקשר להשקפות הדתיות העולות מהמצבה מצביעים חוקרים על דמיון מסוים לבין ההשקפה היהודית־מקראית. למשל, בתפיסת האלוהות, פעולתה במהלך ההיסטוריה וזיקת האל לעמו:[10] האמונה שהאל כועס על מואב — "כי יאנף כמש בארצה" או נלחם למענה: "וישבה כמש בימי"; וכן תפיסת החרם — "כי לעשתר כמש החרמתה".

האירועים שבמצבה וזיקתם לתנ"ך

על הרקע ההיסטורי הכללי למצבה ניתן ללמוד מהמסופר בספר מלכים: "ויפשע מלך מואב בישראל" (מל"ב א', 1); "ומישע...ויהי כמות אחאב ויפשע מלך מואב במלך ישראל..." (מל"ב ג', 4–5). לאחר אִזכור המרד בפרק ג', מתוארת התלכדותם של שלושה מלכים: ישראל, יהודה ואדום, למסע מלחמה נגד מואב. התיאור במצבת מישע אודות הפגיעה בערי ישראל נעדר מספר מלכים. ניתן לשער כי מישע, כמואבי, הערים את המלחמה באופן שונה מהערכתה בספר מלכים, שבו חשיבותה לא חרגה מעבר "למאבק על חידוש מקור הכנסה שאבד לישראל עם התמרדותה של מואב".[11]

עוד יש לומר כי בספר מלכים הדגש הוא על המסר הדתי, לפיו פגישת המלכים עם הנביא היא חוליה מרכזית בשרשרת התשועה מיד מואב. לעומת זאת, מישע אינו מזכיר את תיאור

8 והשווה להקבלה במיכה ד 8: "ואתה מגדל עדר עפל בת ציון".
9 אחיטוב, עמ' 249.
10 רביב, עמ' 10.
11 מ' קורמן, 'עולם התנ"ך' למלכים ב', עמ' 21–22.

החורבן שנחלה מואב בסוף המלחמה, תיאור שמופיע בספר מלכים. סביר שאין לאזכור מפלה, בכתובת שמהותה היא כתובת הנצחה והתפארות.

הבנת הזיקה בין המצבה לתנ"ך כרוכה גם בשאלת הכרונולוגיה: על פי ספר מלכים, מואב הייתה משועבדת לישראל בימי אחאב עד מותו. רק לאחר מותו של אחאב מרד מישע בישראל. לעומת זאת, על פי המסופר במצבת מישע, מואב הייתה משועבדת לישראל בימי אביו של מישע. בימיו של מישע חל שינוי לטובה במצבה של מואב. מישע כובש את חבל הארץ שמצפון לדיבון מבנו של עמרי (אחאב), מכאן שהמרד אירע עוד בימי אחאב. אם כן, מתי מרד מישע? בימי אחאב או לאחר מותו?!

פתרונות שונים הועלו לבעיה זו, המקובל מכולם מתמקד במילים "חצי ימי בנה" שבמצבה: יש לפרש מילים אלה לא לפי פשוטן — חצי ימי שלטונו של אחאב, אלא — ברוב ימי אחאב. מכאן, שמידבא הייתה בידי ישראל בימי עמרי ובמשך רוב ימי בנו, אחאב, עד שעלה מישע למלוכה.[12] מכאן ייתכן, שעם התגברות הלחץ מצד ארם על ישראל בימי בן הדד השני, חדל מישע להעלות מס לאחאב, והחל לבצר יישובים מואביים, כשבראשם — דיבון. אחאב, כנגדו, ביצר את יריחו החולשת על מעברות הירדן מול ערבות מואב (זו כנראה המשמעות של סיפור 'חיאל בית האלי' שבנה את יריחו בימיו של אחאב), כהכנה למסע נגד מואב. הסכסוכים עם ארם לא אפשרו מסע כזה, ולבסוף מצא אחאב את מותו במלחמה נגד ארם, וישראל נחלו תבוסה. תבוסה זו עודדה את מישע להשתלט על כל ארץ המישור ולכבוש את עטרות, יהץ, בעל מעון, מידבא ונבו.[13] אם כן, הניצנים למרד החלו בימי אחאב אך פעולות האיבה נגקטו רק בימי יהורם בנו. נראה כאילו רוב מלחמות מישע המתוארות במצבה נערכו לפני מסע בעלי הברית נגדו, שכן מסע שלושת המלכים מכיוון דרום עשוי להורות על הקושי לחדור מן הצפון עקב פעולות הביצור הרחבות שערך מישע באזור — פעולות שנעשו לפני המלחמה. סיכומו של דבר, מסיקים חוקרים, שהמצבה נחקקה לאחר מסע המלחמה, אך היא מתארת את מהלך האירועים שקדמו למסע.

הזיקה לנבואות ישעיה וירמיה

בנבואות ישעיהו וירמיהו על הגויים תופסת מואב מקום נכבד. ההתייחסות למואב באה לידי ביטוי בעיקר בפרקים המכונים "משא מואב".[14] ישעיהו וירמיהו מאשימים את מואב בגאווה ובגודל לבב: "שמענו גאון מואב גא מאד גאוותו וגאונו ועברתו" (ישעיהו ט"ז, 6) "כי על ה' הגדיל" (ירמיהו מ"ח, 6). בנבואות הללו מצוינים מקומות ואזורים גיאוגרפיים רבים, לאו דווקא לפי סדר גיאוגרפי: "ומשפט בא אל ארץ המישר ואל חלון ואל יהצה ועל מיפעת: ועל דיבון ועל נבו ועל בית דבלתים..." (ירמיהו מ"ח, 21–22).[15] ייתכן, שלמקומות אלה אין קשר ממשי לאירועים ההיסטוריים שעמדו ביסוד הנבואות.

12 מזר ב', אנציקלופדיה מקראית ד, עמ' 922.

13 ח' רבין וע' בוסתנאי, 'עולם התנ"ך' למלכים ב', עמ' 29. קורמן שם עמ' 20; קרוס ופרידמן בתוך ד' דיריגר, עמ' 44.

14 ישעיהו ט"ו–ט"ז וירמיהו מ"ח.

15 והלא — יהצה במזרח, מיפעת — בצפון, דיבון — בדרום, נבו — בצפון וכו'.

מה טיבה של גאוות מואב? כיצד היא באה לידי ביטוי? ומדוע משלבים ישעיהו וירמיהו בנבואותיהם בנידון מקומות גיאוגרפיים שלא על פי סדר? אליצור[16] דן בקשר שבין כתובת מישע לנבואות ישעיה וירמיה. הוא מציג תחילה את דעתו של רודולף, שגאוותו של מואב היא "על ביטחון הארץ ועל המבצרים היוצרת אוירה של שאננות, ההופכת להתנשאות על האל". לעומתו, סבור אליצור עצמו שתוכחת הנביאים איננה עקיפה ביחס למואב, אלא מופנית במישרין כלפי גאוותו של מישע, הבאה לידי ביטוי בתוכן המצבה שהעמיד בדיבון. לביסוס טענתו, נעזר אליצור בהשוואה הבאה בין פרקי "משא מואב" לבין מצבת מישע:

משא מואב	מצבת מישע	ביאור
כי על ה' הגדיל" (ירמיהו מ"ח, 26)	"ואקח משם את כלי ה'"	זו הפעם היחידה שבה מופיע שם ה' במפורש בכתב עברי בתעודה נכרית.
"גאון מואב גאה מאד גבהו וגאונו וגאותו ורום לבו" (ירמיהו מ"ח, 29)	פירוט המקומות אותם כבש ושיקם מישע.	כחמישה עשר שמות מקומות מוזכרים במצבה. מרביתם חוזרים בדברי ירמיהו — נבו קריתים ועוד. נראה כאילו הנביא בא להתאים את תוכחתו לנאצת הגאווה של מישע, ומשווה לה צביון גיאוגרפי סאטירי פארודי המזכיר את נוסח הכתובת. לכן אין סדר גיאוגרפי ברשימה, בניגוד למצבה, בה המקומות הם העיקר.
"עלה הבית ודיבן הבמות לבכי...בכל ראשיו קרחה" (ישעיהו ט"ו, 2)	"ואעש הבמת זאת לכמש בקרחה	כוונת הנביא היא, שבימת מישע המואבית תהיה לבמת בכי, ובמקום קרחה המפוארת שבנה מישע בדיבון, תהיה קרחה של אבל בדיבון.
"ואבד העמק ונשמד המישר" (ירמיהו מ"ח, 8)	"וישראל אבד אבד עולם"	מישע יוצא כנגד שירת המושלים בישראל "אבדת עם כמוש... אבד חשבון..." ישעיהו וירמיהו משיבים לו: "ואבד העמק..." — מואב הוא שאובד.

לדעתו של אליצור נראה שביסודן של נבואת ישעיהו וירמיהו מונחת נבואה קדומה, שנאמרה על ידי נביא שראה את מצבת מישע! נבואה זו מוכיחה את מישע על דברי הגאצה וההתפארות כלפי ישראל וכלפי ה'.

16 אליצור, עמ' 61.

כתובת השילוח

לשון, תוכן, השקפה

בשנת 1880 נמצאה בירושלים כתובת מתקופת הבית הראשון — כתובת השילוח. הכתובת נתגלתה בקצה המערבי של מנהרת השילוח ביהודה, כשישה מטרים ממוצא נקבת השילוח אל בריכת השילוח. גובהה 23 ס״מ ואורכה 66 ס״מ.[17] היא מתפרסת על פני שש שורות הכתובות באותיות יפות ובשורות ישרות. הכתובת חקוקה על חלקו התחתון של משטח סלע מוחלק מראש, והיא תופסת פחות ממחצית השטח המוחלק.[18] הכתובת נשתמרה היטב ונראה כי רק 22 אותיות חסרות בה.

הכתובת מתעדת במעין סיפור את השלבים האחרונים בחציבת נקבת השילוח, החל מן הרגע, שבו שמעו שתי קבוצות החוצבים את קולות רעיהם שמעבר למחיצת הסלע, ועד שנפרצה המחיצה, והמים החלו לזרום ממעין הגיחון לבריכת השילוח (נביא כתובת זו כלשונה).

[דכר] הנקבה . זה , היה . דבר . הנקבה . בעוד [מניפים החצבם את]
הגרזן . אש . אל . רעו . ובעוד . שלש . אמת . להנ[קב נשמ]ע . קל . אש . ק
רא . אל . רעו . כי . הית . זדה . בצר . מימ[ן] ומ[שמ]אל . ובים . ה
נקבה . הכו . החצבם . אש . לקרת . רעו . גרזן . על . [ג]רזן . וילכו
המים . מן . המוצא . אל . הברכה . במאתים . ואלף . אמה . ומ[א]
ת . אמה . היה . גבה . הצר . על . ראש . החצב[ם] [19]

הכתובת כתובה בכתב עברי וכך גם שפתה. צורת הכתב מלמדת שהכתובת נחקקה, כנראה, במאה ה־8 לפני הספירה. הכתיב הנוהג בכתובת הוא, בעיקרו, כתיב חסר האופייני לכתובות מימי הבית הראשון: אש (=איש), שלשת (=שלושת), אמת (=אמות) וכו׳.[20] עם זאת, קיימות שתי מילים הכתובות בכתיב מלא: בעוד, מוצא. ייתכן שהכתיב מעיד על מבטא השומר על הדר־תנועה aw, ולכתחילה יש להגות: בַּעַוּד, מַוּוצא awd, mawtza. כללית, לשון הכתובות היא לשון המקרא, אך מילים מעטות בכתובת טעונות הסבר. ונזכיר אותן בקצרה.

נקבה — ״דבר הנקבה״: משמעות המילה ״נקבה״ ברורה אך משקלה הדקדוקי (ולפיכך גם דרך הגייתה) אינו נהיר. מקובל לקרוא ׳נקיבה׳=חציבה.[21] ניתן גם לקרוא ׳נְקֶבה׳ כשם

17 אנציקלופדיה מקראית ז, ״שילוח — כתובת השילוח״ עמ׳ 632. רביב עמ׳ 35 מציין ממדים שונים: גובה: 38 סמ׳, אורך: 72 סמ׳.
18 אחיטוב, עמ׳ 13.
19 ההשלמות על פי אחיטוב, עמ׳ 55.
20 אחיטוב, עמ׳ 93.
21 אחיטוב, עמ׳ 14.

עצם המורה על התוצאה: חור, נקב — ניקבה. טור־סיני[22] סובר כי קיימת עוד אפשרות קריאה: נְקֶבה nekava.

זדה — ״כי הית זדה״: המילה ״זדה״ סתומה, ושורשה — אף הוא לא ברור. אין לה מקבילה במקרא ומקובל כי זוהי החידה הגדולה בכתובת. רווחת הסברה[23] שזדה משמעותה — סדק טבעי בסלע, שהחוצבים עקבו אחריו. והוא זה שקבע את התוואי המפותל של הנקבה ואף סיפק אויר לחוצבים. הסדק נמשך, כנראה, ממעיין הגיחון עד למערבה של עיר דוד. טור סיני אינו מסכים עם סברה זו, משום שסדק נוצר ״מימין לשמאל״ ולא ״מימין ומשמאל״ כלשון הכתובת. אך הוא אינו מציע משמעות משלו למילה ״זדה״.

ים — ״ובים הנקבה״: למילה ״ים״ ייתכנו שתי משמעויות: ים = מקווה מים; יום = חלק מן היממה. רביב ואחיטוב מפרשים ״ים״ במשמעות יום, ולפשר הצירוף ״יום״ עם פועל בנפעל (הנקבה) משווה אחיטוב עם צירופים דומים בתנ״ך: ״ביום הִגָּמל את יצחק״ (בראשית כ״א, 8) ״ביום הִמָּשח אותו״ (ויקרא ו׳, 13) וכו׳. על כך הקשה טור סיני, שהכתיב ״ים׳ במשמע ״יום׳ תמוה, שהרי בכל השפות השמיות — ארמית, עברית, ערבית, חבשית ועוד, כתובה המילה יום מלאה בוא״ו. גם בכתובת השילוח עצמה מופיע כתיב מלא: ״בעוד״, ״המוצא״. ולכן את המילה ״ים״ אין לקרוא כ״יום״ אלא כ״יָם״ — בית קיבול למים.[24]

סגנון כתובת השילוח ומצבה בשטח שנויים במחלוקת: לא ברור האם היא משתייכת לסוג כתובות הראווה המלכותיות או לא. מלאכת החקיקה של הכתובת, שנעשתה בצורה קפדנית ובכתב רהוט ביותר, רומזת להיותה כתובת מלכותית, וגם חקיקתה בתוך מפעל המים המרכזי של ירושלים, שיש לשער שהכניסה אליו לא הותרה לכל אדם, רומזת לאינטרס מלכותי בהצבתה. אחיטוב[25] מוסיף שסגנון הכתיבה הוא מקראי ספרותי, המזכיר את סגנון הפרשיות ההיסטוריוגרפיות שבתנ״ך. סגנון רהוט שכזה בוודאי לא היה נחלתו של כל איש ואיש; עם זאת, עובדות אחרות שוללות את האפשרות שכתובת השילוח נמנית עם הסוג הנפוץ של מצבות מלכים,[26] אכן, צפוי היה כי מפעל אדיר ככריית מנהרה, יונצח, כמקובל, בכתובת מלכותית ויפאר את המלך, שביוזמתו נערכה הכרייה. אולם בכתובת השילוח אין זכר למלך!!! רביב[27] סבור כי הדגשת רגע הפגישה בין שתי קבוצות החוצבים מעידה על כך, שחקיקת הכתובת היא פרי יוזמתו של אחד העובדים או הממונים על עבודת החציבה, עובדה התומכת בכך היא, לדברי רביב: ״פשטות הסגנון נטול ההצטעצעות״. עם זאת, מוסיף רביב, כי ייתכן שהעובדה שהכתובת לא נחקקה על כל הלוח, מורה על כך שהלוח המוחלק מראש, נועד לכתובת מלכותית שמסיבה זו או אחרת לא נחקקה. יוביל דיון זה לאן שיוביל, לענייננו

22 טור־סיני, עמ׳ 5.
23 רביב, עמ׳ 38; אחיטוב, עמ׳ 16.
24 כמו במקדש שלמה: ״ים הנחושת״ (מל״ב כ״ה 13)
25 אחיטוב, עמ׳ 93.
26 נווה, עמ׳ 79.
27 רביב, עמ׳ 35.

חשוב להדגיש כי המלך לא הוזכר בכתובת, ואף מקומה המוצנע אינו מעיד על הפגנת יוהרה!

רקע היסטורי

הכתובת מתארת כריית נקבת מים מרשימה. להבנת הרקע ההיסטורי לכריית אותה נקבה יסייעו שאלות כמו: מתי נכרתה? מי ציווה על הכרייה? למה שימשה? סגנון הכתיבה ולשון הכתובת מעידים כי היא נכתבה במאה השמינית לפני הספירה.[28] יש לבדוק מי מלך ביהודה באותה התקופה ומה הם מפעליו של אותו המלך, ואולי למצוא בתנ"ך סיפור מקביל או דומה לסיפור כריית הנקבה.

רוב החוקרים סבורים שהנקבה היא אחד משלבי ביצור ירושלים וחיזוקה בימי חזקיהו, שמלך ביהודה בתקופה המקבילה, ככל הנראה, לזמן כריית הנקבה.[29] מפני מה ביקש חזקיהו לבצר את העיר? מה חשיבותה של אותה נקבה? בשנת 705 לפני הספירה מת סרגון מלך אשור, ואת מקומו ירש בנו סנחריב. חלק מהעמים המשועבדים לאשור מנצלים שעה זו למרד. בין המורדים — חזקיהו מלך יהודה. חזקיהו נקט בדרך ידועה כדי למנוע את כניסת האויב לעיר — ביצור העיר והכנתה לעמוד בפני מצור, כפי שמעיד עליו ישעיהו: "ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה ואת בתי ירושלים ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה ומקוה עשיתם בין החֹמֹתַים למי הברכה הישנה..." (ישעיהו כ"ב, 9–11).

מעדותו זו של ישעיהו עולה, כי בצד הביצור דאג חזקיהו להספקת המים לעיר. חשיבות המים כמצרך יומיומי הכרחי מתחדדת בשעת מצור, בעיקר כאשר הגישה למקור מים איננה פשוטה כלל ועיקר. ירושלים של ימי חזקיהו כללה גם את כל הגבעה הדרום מערבית.[30] שטחה של ירושלים הגיע אז לכדי 600 דונם ואוכלוסייתה מנתה כ־15,000 נפש.[31] מספר כזה של אוכלוסיה דורש כמות לא מבוטלת של מים. בתקופתו של חזקיהו חוזקו ופותחו מפעלי מים ישנים שקדמו לו. מקור המים העיקרי של תושבי ירושלים היה מעיין הגיחון, שנבע במורד המזרחי של עיר דוד. החיסרון במעיין היה מיקומו — מעיין הגיחון שכן מחוץ לאזור המבוצר של עיר דוד, לתושבי העיר לא נתאפשרה גישה חופשית למימיו בשעת מצור. לפתרון בעיה זו נחפר פיר, שנועד לאפשר גישה חופשית למי הגיחון בשעת מצור. תחילתו של הפיר בעיר דוד המבוצרת. מי הגיחון הגיעו לתחתית הפיר דרך מנהרה, שנחצבה על מנת להוביל את המים אל תוך העיר המוקפת חומה. כיוון שלא ניתן היה לשאוב את כל המים דרך הפיר, המשיכו המים לזרום מן המעיין החוצה, והאויב היה יכול לאתר בנקל את מקום המעין ולהשתמש בו לצרכיו.

חזקיהו חתר למנוע מהאויב שימוש במקורות המים שמחוץ לחומה, "למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים..." (דהי"ב ל"ב, 4). על פעולה זו מעידים כתובים נוספים: "ויועץ עם

28 אחיטוב, עמ' 14.
29 אוסישקין, עמ' 12.
30 אוסישקין , עמ' 3.
31 מ' ברושי, אצל אוסישקין, עמ' 5.

שריו וגבריו לסתום את מימי העינות אשר מחוץ לעיר ויעזרהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ"[32] (דהי"ב ל"ב, 3–4). "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד..." (דהי"ב ל"ב, 30). מעשהו של חזקיהו מוזכר גם במקורות חז"ל: "שישה דברים עשה חזקיהו על ג' הודו לו ועל ג' לא הודו לו... סתם מי גיחון ולא הודו לו..." (ברכות י ע"ב). הכתובים מספרים שבנוסף לסתימת המעיין מפני האויבים דאג חזקיהו לנצל את מימיו לטובת אנשי ירושלים: "ויתר דברי חזקיהו וכל גבורתו ואשר עשה את הברכה ואת התעלה ויבא את המים העירה הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה" (מל"ב כ', 20). "סתם את מוצא מימי גיחון וישרם למטה מערבה לעיר דוד" (דהי"ב ל"ב, 30). גם בן סירא מעיד: "חזקיהו חיזק את עירו בהטות אל תוכה מים ויחצוב כנחושת צורים ויחסום הרים מקוה" (בן סירא מ"ח, כב–כג).

לכאורה תמונה זו ברורה מאוד, אך ברקע עומדים כמה קשיים שלא באו לידי פתרונם. לטענתו של אוסישקין. הגיחון היה מקור מים קטן מדיי עבור אוכלוסיה גדולה כל כך (כ־15,000 נפש) ובהרחקתו מהרבעים החדשים של העיר, היה צורך במקור מים אחר. הפסוק (בדהי"ב ל"ב, 30) הדן בסתימת מוצא מימי הגיחון העליון ויישורם אל עיר דוד מתייחס, כמתבקש, למנהרת השילוח, אך לא נרמז בו דבר בדבר הקשר להגנת מקורות המים בשעת מצור. התיאור בדברי הימים (ל"ב, 2–5), העוסק בהכנות לקראת פלישת צבא אשור, אינו תואם את הנתונים על מנהרת השילוח, שכן בדברי הימים מתוארת סתימה חפוזה של מקורות מים, בעוד חציבת המנהרה והמפעל הקשור בה היו מתוכננים היטב. במקרא מתואר גיוס ספונטאני של מתנדבים רבים לצורך העבודה: "ויקבצו עם רב", ואילו המנהרה נחצבה בידי קבוצות קטנות של פועלים מומחים. אם כי אפשר שטענה זו אין לה מקום, משום שהעם התגייס לצורך סתימת המעיינות ולא למפעל הבאת המים אל העיר כדוגמת נקבת השילוח. מממצאים ארכיאולוגיים עולה, כי המנהרה הובילה את המים לבריכה מחוץ לחומת העיר.[33] לבד מזאת, בסמוך למעיין הגיחון המשיך לפעול פיר וורן, שאיפשר גישה מוגנת מתוך העיר אל מי המעיין, כך שבנקבה לא היה צורך. בעקבות זאת סובר אוסישקין[34] שמנהרת השילוח והבריכה שבסופה נבנו לצורך השקאת גן המלך — בדומה למעשי מלכים אחרים באותה תקופה.

עמיחי מזר[35] חולק על טענה זו — הוא מחזיק בסברה הרווחת, שהנקבה נועדה להזרים מים מן הגיחון אל תוך העיר. הוא מביא לראיה את מיקומה של כתובת השילוח בסוף הנקבה, בסמוך לבריכת השילוח. דבר המעיד שהנקבה נועדה להזרים מים לתוך הבריכה, לשימוש תושבי העיר ולא לצורך הולכתם לגן המלך.[36]

32 בדעת מקרא לפסוק זה מוצע ש "הנחל השוטף בתוך הארץ" הוא מעיין הגיחון. ייתכן שבזמן בואו של סנחריב הייתה נביעת המעיין בשיאה והוא שטף את סביבותיו.
33 ייתכן שגילויים ארכיאולוגיים חדשים מעלים ספקות באשר לטענה זו.
34 אוסישקין, עמ' 27.
35 מזר, 187–188.
36 ראוי לציין כאן בעיה אחרת שעלתה במחקר. קיים פער בין אורכה של הנקבה (533 מ') לבין האורך

מי חקק את הכתובת ולשם מה?

בכל הקשור לכתובת השילוח, בשונה מכתובת מישע, עדיין נותרה השאלה הבסיסית ללא פתרון: מי חקק את הכתובת? הביצוע הקפדני של מלאכת החקיקה מתנגש עם ההנחה שהכתובת נחקקה באופן ספונטאני על ידי אחד החוצבים הנרגשים. יתרה מזאת, בסמוך לכתובת נמצאו עוד שני משטחים מוחלקים. מכאן, שפעולת החקיקה הייתה מתוכננת עוד קודם. מצד שני, אין הכתובת — כתובת מלכותית־שגרתית, סגנונה שונה מזה של הכתובות המלכותיות.

אם בכל זאת נחקקה הכתובת בפקודת המלך (חזקיהו ככל הנראה) מדוע אין היא מזכירה את שמו כדרך שעשו מלכים אחרים באותם ימים? ואם נחקקה הכתובת על ידי גורם רשמי (משום שניתן לשער שלא התאפשרה גישה חופשית למקור המים המרכזי של ירושלים דאז), מדוע נחקקה הכתובת במקום נסתר וחשוך — בשקע שבתוך הנקבה במקום שאינו נגיש לכל עובר ושב ואין מי שיוכל לקוראה?

השאלה, מדוע לא צוין האופי המלכותי במפורש היא מסקרנת ביותר. המחקר לא סיפק תשובה לכך. ניסיתי למצוא תשובה בעל פה אצל אנשים העוסקים בתנ"ך ומכירים את הממצא הארכיאולוגי.[37] הייתה ביניהם הסכמה להשערה, שמלכי יהודה וישראל, בניגוד למלכי עמים אחרים, נמנעו מלהנציח את שמם ומפעליהם בכתובות מפוארות. זאת כיון שבעם ישראל הייתה רתיעה מהתפארות נוסח "כוחו ועוצם ידו" של האדם. בעם ישראל הייתה חדורה ההכרה שניצחון הוא פועל ידו של ה'. סביר להניח שגם חזקיהו, מלך צדיק, היה כפוף לאמונה זו. והוא לא ההין להנציח את שמו במפעל המים האדיר שכרה. ככלל, גם המקרא, הגם שמזכיר פה ושם מלכים שעשו לעצמם 'יד' ו'שם', כמצבת זיכרון, אינו מספר דבר על הנוהג לכתוב כתובות מלכותיות!!

זו טענה כבדת משקל, מאחוריה עומד רעיון נאצל, אלא שהיא לוקה בחסר משתי סיבות:

1. בישראל וביהודה היו מלכים שקשה מאוד לומר עליהם שהלכו בדרך ה', ואף פשעו בו, ובכל זאת לא ראינו גם אותם מנציחים עצמם בכתובות ובמצבות. לכן קשה לתלות את חסרון המצבות ב'יראת שמיים' דווקא.
2. מהצד האחר, אין בכתובת שיר הלל או תודה המפאר את ה' ומודה לו על שסייע במפעל חציבת הנקבה.

משום כך אין להתעלם מדעתו של רביב, לפיה אחד החוצבים או הממונים על החציבה נטל את הרשות ותיעד את רגע הפגישה בין החוצבים. אילו זה היה מלך, הוא היה מתעד את המפעל כולו ולא רק את רגע הפגישה. רגע שבו, מן הסתם, אולי לא היה המלך נוכח.

המופיע בכתובת השילוח (1,200 אמה = 630 מ'). לפתרון בעיה זו מסתמכים אוסישקין ואחרים על תעלה נוספת — "תעלת העודפים" שבהמשכה של נקבת השילוח. תעלה זו נועדה לנקז את עודפי המים שזרמו בנקבה אל מחוץ לעיר — אל השדות. תעלת העודפים, אם כן, הינה חלק בלתי נפרד מנקבת השילוח. תוצאת חיבור אורך תעלת העודפים ונקבת השילוח מתיישבת היטב עם האורך המתואר בכתובת השילוח.

37 אביה הכהן, ישראל רוזנסן, ויאיר צורן.

מכל מקום, עצם העובדה שכתובת מרשימה כל כך אינה מזכירה כלל מלך יש בה כדי להרשים מאוד. זהו שוני מהותי מכתובת מישע המבליטה יותר מכל את 'אני — מישע'! ונגד גאווה זו יוצאים נביאי ישראל — ישעיה וירמיה במילים בוטות. הניגוד בין הכתובות בולט לעין. בזמן שמישע פיאר את עצמו, את כיבושיו, ניצחונותיו ומפעלי הבנייה שלו; בזמן שהביע בוז לישראל ולאלוקיו במרכז עירו דיבון, תיאר חוקק כתובת השילוח רק את רגע המפגש בין החוצבים. הוא לא פיאר את המלך המצווה על מלאכת הכרייה, והכתובת אף הוצנעה במנהרה שבמעבה האדמה. ההתנגדות לגאווה ולהתפארות ממשיכה את המסר של נביאי ישראל, והיא מוטבעת היטב בשכבות העממיות, ובאופן מעניין, כתובת פאר של מלך ישראל, אילו נכתבה, לא הייתה מפארת את המלך אלא הייתה משיגה את ההיפך, אולי הייתה מעלה את זעמם של המון העם.

ביבליוגרפיה

אנציקלופדיה מקראית — ערכים שונים

אחיטוב — ש' אחיטוב, אסופת כתובות עבריות, מוסד ביאליק תשנ"ג.

אשל — ח' אשל, 'הקרחה וחמת היערן בכתובת מישע', ארץ־ישראל כד, ירושלים תשנ"ד.

אוסישקין — ד' אוסישקין, 'מפעלי המים של ירושלים בימי חזקיהו', קתדרה לתולדות ארץ ישראל וישובה (70), ירושלים תשנ"ד

אליצור — י' אליצור, 'משא מואב וכתובת מישע', בר־אילן א, רמת גן, תשכ"ג, עמ' 61.

דירינגר — ד' דירינגר, 'חקר המקרא והמחקר הארכיאולוגי' ארץ־ישראל ג, ירושלים תשי"ד.

דעת מקרא — פירוש 'דעת מקרא' לפסוקים הנידונים.

טור סיני — נ"ה טור־סיני, 'כתובת השילוח לוח גזר וחרס העופל', ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה ז, ירושלים, ת"ש.

מזר ע' — ע' מזר, 'האם נחצבה נקבת חזקיהו לשוא?!', קתדרה לתולדות ארץ ישראל וישובה, 78, ירושלים תשנ"ד.

נווה — י' נווה, 'כתובות מתקופת המקרא', שלושים שנות ארכיאולוגיה בארץ ישראל, ירושלים, תשמ"א.

עולם התנ"ך — פירוש 'עולם התנ"ך' לפסוקים הנידונים.

רביב — ח' רביב, 'כתובות מתקופת המלוכה בישראל', מקורות לתולדות עם ישראל, ירושלים תשל"ה.